

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A „VÉGEKEN” EGY VILÁGHATALOM ÁRNYÉKÁBAN – ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

(SZÉLJEGYZETEK SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA:
OKTATÁSPOLITIKA ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A SZOVJETUNIÓBAN
ÉS UKRAJNÁBAN (1917–2010) C. KÖNYVÉHEZ)

BEVEZETÉS

A XX. század fagyos leheletét érzi az ember a könyvet olvasva. Ezt éppen a munkácsi polgár példáján szoktuk érzékeltetni, aki szűk száz év alatt ötször válthatott hazát – persze nem önként – anélkül, hogy kimozdult volna otthonról. És közben két nagy háború söpört végig a földjén, köztük és utánuk milyen békékkel! Erre a rövid XX. századra szoktam mondani tanítványaimnak, hogy egy szóval összefoglalható: elvesztettük! Nemcsak a történelmi Magyarország kétharmadát, magyarjaink egyharmadát veszítettük el, de negyven év szocialista hallgatás után 2004-ben – a szégyenteljes népszavazással – már-már hitünkét is. És folyamatosan lopkodják a múltunkat. A dákóromán elmélet szerint Erdélyben csak „gyűttmentek vagyunk”. A Nagymorva Birodalom az első csehszlovák államként tündökölt, Szvatopluk szlovák uralkodóval az élen, majd ezer év ádáz küzdelem zajlott a magyar elnyomók ellen, míg 1918–1920-ban sikerült „igazságot” szolgáltatni. Milsevicsek történeti jogon akarták megtartani Koszovót, miközben etnikai alapon ragaszkodtak a Vajdasághoz. És közben számtalan történelmi személyiségünkről, a magyar kultúra és tudomány nagyjairól „derül ki” – látjuk külhoni útjaink

során –, hogy szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovénok, ukránok stb. voltak Csák Mátétól Zrínyiig, hogy történelmi emlékeink, emlékhelyeink (pl. vereckei honfoglalási emlékmű, amely legalább még megvan, sok mással ellentétben) viszontagságos sorsáról ne is beszéljünk. Igazán a rendszerváltoztatás, majd az Európai Unióhoz való csatlakozásunk sem látszik megoldani ilyen irányú gondjainkat, bár nem rossz érzés észrevétlenül átkelni a határon, egyelőre még csak északi és nyugati irányokban Magyarországról. Mi, anyaországi magyarok – a 2004. évi „megbicsaklás” után, de sokan előtte is – érzékeljük a tőlünk elszakadt „végeken” küzdők erőfeszítéseit a megmaradásért, és szerencsére immár a magyar állam is felkarolja nemzettestvéreinket. Antall József álma, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánt lenni, a kettős állampolgárság intézményével, ha nem is zavartalanul, de megvalósulni látszik. Egy kis gondot jelent, hogy nincs már 15 millió magyar.

Ilyen körülmények között minden határainkon túli anyagi és szellemi teljesítményt kétszeresen is értékelni kell nekünk, otthoniaknak. Ezért a maga nemében monumentális (nálunk csak szerzői kollektíva írta volna meg) vállalkozás Szamborovszkyné Nagy Ibolya

könyve. Afféle „három az egyben” a két kötetes kiadvány. Áttekinti az általános oktatás- és iskolaügyet végig a Szovjetunióban, majd 2010-ig Ukrajnában. Ezen belül külön taglalja a történelemoktatás történetét, és végezetül, de messze nem utolsósorban az őshonos nemzetiségek, köztük kiemelten a kárpátaljai magyarság oktatásügyét, történelemtanítását. A vállalkozás mindenféle túlzás nélkül nevezhető nagyívűnek, nem csupán a közel ötfélszáz oldalas terjedelem miatt. Egy sokéves kutatás eredményeként született disszertáció öltözött *könyvköntösbe*, mely a kárpátaljai szűkebb hazán túl számíthat a magyarországi pedagógiai közvélemény, de a russzicisták érdeklődésére is (Krausz Tamás doktori iskolájában született a munka), sőt egész Ukrajna szakmai közvéleménye is felfigyelhetne rá, ha most nem lennének mással elfoglalva. Forgathatják a politika- és társadalomtörténet, a neveléstörténet és a történelempedagógia szakemberei – mint Pók Attila is megjegyezte –, annak ellenére, hogy a szerző tudatosan tartózkodik „a politikatörténettől, a politikai események folyamatos és párhuzamos bemutatásától”.

Két, erősen eltérő terjedelmű kötetre tagolódik a kiadvány. A lényegesen vaskosabb első a Szovjetunió „ölelésében” eltöltött csaknem háromnegyed évszázadról szól, a karcsúbb második az Ukrajna kötelékében eltelt csaknem két évtizedről. A tagolás, valamint a terjedelmek különbözősége is felettébb indokolt, már csak az időbeli különbségek miatt is. Ami a forrásanyagot illeti, az első kötetben a legmeghatározóbbak – a rendszer jellegéből következően – a pártkongresszusok, -konferenciák, -plénumok határozatai, valamint az állami törvények és oktatásügyi rendeletek, utasítások. A második kötetben már elmaradtak a pártdokumentumok, de számos hivatalos oktatáspolitikai gyűjteménykötet, útmutató és módszertani dokumentumgyűjtemény állt a rendelkezésre. Fontos kordokumentumként kezelte a szerző a tanterveket, iskolai

történelemtankönyveket, módszertani kiadványokat és történelemdidaktikai publikációkat, de a különböző oktatási statisztikákat is. Orosz, ukrán és magyar nyelvű szakirodalom is bőven állt a rendelkezésére (angol nyelvű anyagokat is használt), melyeket nagy szakértelemmel forgatott. A könyv szerkezetének megfelelően a recenzius is három témakörben tekinti át a kötetet, az oktatáspolitikai és iskolaügy, a történelemtanítás, valamint a kisebbségek, kiemelten a magyar nemzeti kisebbség szempontjából.

OKTATÁSPOLITIKA, ISKOLAÜGY

Világos köztörténeti szempontok szerint tagolódik a kiadvány. A szovjet időszak két nagy korszakból áll, amelyet a náci uralom alól való felszabadulás (itt 1944) vág ketté. Így a sztálini idők vége egy fejezetbe került a többi pártfőtítkári korszakai által tovább tagolt második korszakkal. Az első, még nem „tisztán” sztálini fejezet előbb az 1920-as éveket tárgyalja (Új paradigmák a forradalom után), majd *A közvetlen hatalmi beavatkozás kezdetét jelentő évtizedfordulót (1929–1931), Az oktatás hatalmi tényezővé való minősítését 1936-ig, az ezt követő Gyökeres változásokat 1941-ig, végül A nagy honvédő háború időszakát 1944-ig* bezáródóan.

Külön szeretnék szólni az 1920-as évek nagy szovjet pedagógiai kísérletéről, melyet a szerző is taglal. Azért volt ez „nagy kísérlet”, mert két – később összeegyeztethetetlennek bizonyult – alapvető igyekezett összebékíteni, a szocializmust és a demokráciát. Részben, érdekes módon – kimondatlanul ugyan, de – a reformpedagógia (különösen az amerikai) alkalmazásáról, gyakorlati kipróbálásáról volt szó, ugyanakkor erősen politikus, határozottan „pártos”, olykor túlzottan ideologikus köntösben. Vagyis a pedagógia forradalma a politikai forradalom szolgálatában állt. Olyan modern próbálkozásokról volt itt szó, mint az *egységes munkaiskola* megteremtésének

kísérlete, melybe „belefért” a tanulók aktivitását segítő módszerek alkalmazása mellett a neveltek termelésben való közvetlen részvétele is. Szó volt a *tantárgyi integrációról* is, amely nálunk csak az 1970-es években vált divatfogalommá. Egy időben megszűntek a hagyományos tantárgyak, legfeljebb ún. komplexekről lehetett szó. A következő stádiumban a munka története vált az integráció alapjává, ami a harmadik fázisban szociológiává alakult, miközben a tanulók termelőmunkája egyre inkább a legfőbb integrációs tényezővé vált. A munkaiskola és az integráció melletti harmadik, ma is igencsak aktuálisnak tűnő alapelv az *oktatás individualizálása* lett, melyben fontos szempont volt az elmaradók segítése, felzárkóztatása és a tehetségek fejlesztése is. Eltörölték a tanórákat, a házi feladatot, a tankönyvek használatát, a vizsgákat, a tandíjat és az osztályozást, az iskola a szabad öngazgatásra épült, ahol az irányítást annak kollektívája végezte, a tanárok mellett a tanulókkal és a kiszolgáló személyzettel együtt – összegzi a radikális változtatásokat a szerző.

Ez a nagy pedagógiai kísérlet kezdetben csak helyi tantervekkel dolgozott, melyekhez eleinte csak ún. irányító programok készültek, a tantervi minimumot meghatározva a Művelődésügyi Népbiztosság részéről. Bár a tantervek fokozatosan ismét átvették az „uralmat”, de 1929 és 1931 között modern, projekt módszerre épülő tantervek jönnek létre, melyek jellemzője az aktualitás volt, a gyermek és a társadalom szempontjából egyaránt. A politika uralma azonban már tetten érhető például az üzemi hétosztályos iskolák 5. osztályos matematika ajánlott projektjében: a) „A mezőgazdaság teljes kollektivizálásáért!” b) „A szocialista munkaszervezésért!” c) „A jó termelésért!” d) „Az eredményes állattenyésztésért!” e) „A kultúr színvonal emeléséért!” Igaz, ezek csak példák voltak, de erősen követendőek. Végül a „nagy pedagógiai kísérlet” bukását éppen az ilyen modernnek tűnő projekttervek

okozták, amelyek nem osztályoknak, hanem kisebb csoportoknak (brigádoknak) készültek, és így az oktatás tartalmát és belső rendszerét egyaránt kikezdték. Ráadásul nemcsak a pedagógusok, de a gazdasági szakemberek is idegenkedtek az új rendszertől, mert nem kaptak rendszeres, jól megalapozott ismeretekkel bíró szakembereket és munkaerőt, és a sztálini pártvezetés a „gyakorlat oldalára” állt, és 1932-re visszaállt a hagyományos tantárgyi rendszer, visszarendeződött a régi iskola, persze teljesen más oktatáspolitikával.

A „nagy kísérletnek”, ahogy Szebenyi Péter megállapította, kétségtelenül voltak tényleges belső ellentmondásai. Így például a társadalmi-gazdasági szükségletek és az alapkésztségek, valamint az alapismeretek hiányosságai közötti ellentét, a központi tantervi minimum és a helyi tantervek közti disszonancia, a felsőbb iskolatípusok igényei és az alsóbb iskolák célkitűzései között. Ezek megoldását a sztálini személyi kultusz nem szakmai, hanem politikai útra terelte.¹ Ennek a következménye lett, hogy a szovjet pedagógia – a fenti biztató kezdetek ellenére – egy egész nemzedékben a valós élettől elvonatkoztatott absztrakt elveknek pontokba szedett és frázisokkal körített kézikönyvgyűjteményeként rögzült. Ennél persze súlyosabb dolgok is történtek. Egy 1937-es tankönyvírási pályázat zsűrijének tíz tagjából kilencet letartóztattak, mivel – ha csak közvetve is, de – bírálták, tudománytalanoknak tartották a szakmai irányvonalat. A tizedik Zsdanov volt – jegyzi meg a szerző.

Jellemző, hogy Sztálin halála után – főleg az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején – kezdett csupán felpezsdülni a pedagógiai élet és a neveléstudomány. Búvópatakként törtek a felszínre az addig lefojtott reformpedagógiai törekvések, újra indultak a pszichológiai

¹ Bevezetés. In: *A „nagy pedagógiai kísérlet” (A húszas évek szovjet tantervei)*. A szemelvényeket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szöveget az eredetivel egybevetette: Szebenyi Péter. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1988. 13. (A tantervelmélet forrásai 10.)

kutatások, orosz nyelven is megjelentek nyugati szerzők pedagógiai munkái, jól használható művekkel gazdagodtak a tantárgymetodikák, köztük a történelemé is. „... a hrucsovi időszak „emberközelibb” voltára utal, hogy a gyerekekben a pusztá munkaeő mellett már az egyént is „lélegzethez” juttatta” – írja a szerző. Az 1957-es szputnyik-sokk, az 1958-as oktatási reform ráirányította a nyugatiak figyelmét is a szovjet oktatásügyre. 1959-ben Richard Nixon amerikai alelnök és népes küldöttsége (soraiban tudósokkal, kutatókkal, tanárokkal, zenészekkel és írókkal) élénken érdeklődött nemcsak annak szerkezetéről, de tartalmáról is. Az ott járó amerikai tanárok felettébb elcsodálkoztak, hogy miért tanítják a szovjet iskolákban olyan magas óraszámban a természettudományos tárgyakat. A válasz – a szerző szerint – a szovjet külpolitikában volt keresendő, hiszen a katonai potenciál növeléséhez – melyhez, teszem hozzá, az űrkutatás is szervesen hozzátartozott –, az innovációhoz, a hrucsovi „utolérés” politikájához magasan képzett műszaki szakemberekre és önállóan gondolkodni képes kreatív tudósokra volt szükség. 1959 és 1963 között amerikai kiadványok sora jelent meg a tapasztalatokról, külön a történelemtanításról is. Főleg azonban az oktatás állami irányítása érdekelte az amerikai felet. Érdekes adalék, hogy az UNESCO adatai szerint a világ országai között a Szovjetunió ekkoriban intellektuális potenciálját tekintve a 2–3. helyen állt – hívja fel a figyelmet a szerző. Ezt különösen a természettudományos tárgyak magas óraszámja, az oktatás tervezettség és szervezettség, valamint a végzősökről való gondoskodás révén érte el a szocializmust építő állam.

Hrucsov bukását – a szerző megállapítása szerint – az okozta, hogy az a bürokratikus gépezet, amelyet mozgatni akart, „sztálini aggyal” gondolkodott, nem jött létre új apparátus. Hozzáteszi: ahogy a Szovjetunió fennállása alatt sohasem, Hrucsov alatt sem sikerült elszakítani az oktatásügyet és -irányítást

az ország mindenkori politikai és ideológiai irányvonalától. Az 1961. évi XXII. kongresszus a sztálini államszocializmust valódi, valamiféle „önigazgatásos” szocializmussal kívánta felcserélni. Ezt a decentralizációs folyamatot a központi párt- és állami gépezet akadályozta meg. Nem véletlen, hogy az utód Brezsnyev a változatlanságra való törekvés mellett újabb központosítási folyamatot indított el. Az 1964 és 1982 között keletkező oktatásügyi dokumentumok (törvények, rendeletek, utasítások) szövegének terjedelmessége, aprólékos, pontos és egyértelmű megfogalmazása – emeli ki a szerző – nem adott lehetőséget a „másképp-értelmezésre”. A brezsnyevi „pangás” időszakában az egészséges reformáramlatok – ha nem is illegálisba, de – ismét erősen háttérbe szorultak, újra előretört a „frázis-pedagógia”.²

Iskolareformot az ötvenes évek vége után – immár a demokratizálásra törekvés jegyében – csak Brezsnyev halálát követően 1984-ben indítottak, amely – nem véletlenül – Gorbacsov idején gyorsult fel. Ekkor azonban – írja a szerző – a gazdasági termelés rohamos visszaesése, a szovjet csapatkivonások és az egyre jobban erősödő nemzetiségi mozgalmak szétzilálták az unió központi vezetését.

A történelem fintora, hogy a függetlenné vált Ukrajnában ugyanolyan lett az állam hozzáállása az oktatáshoz, benne az iskolai történelemtanítás felhasználásával, amilyen a Szovjetunióban volt – szögezi le a szerző. A szovjet oktatáspolitikai egyes elemeinek jó része – folytatja – ma is aktuális, benne vállalható és kevésbé vállalható elemekkel. Az új ukrán oktatáspolitikai központi elve az ukrán államnyelv védelme lett, akár csak Szlovákiában a szlováké – teszem hozzá. Ez az új álla-

² Bevezetés. In: A „nagy pedagógiai kísérlet” (A húszas évek szovjet tantervei). A szemelvényeket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szöveget az eredetivel egybevetette: Szebenyi Péter. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1988.. 5..

moknál a nemzetépítés első fázisa, melyen már a XIX. század első felében túljutottunk. Csakhogy Ukrajnában ez úgy történt, hogy azonnal bevezették a kötelező ukrán nyelvet a moldáv, lengyel, román és magyar iskolákban, míg a szépszámú, főleg Kelet-Ukrajnában lévő orosz tannyelvű iskolában csupán lehetőséget adtak ukrán párhuzamos osztályok nyitására. A felsőfokú tanintézmények nyelve is az ukrán lett. Mindennek a módszertana nem megoldott, hiszen – tudtommal – nem ukrán anyanyelvű gyerekeknek is anyanyelvként tanítják az ukránt, míg nálunk a magyar mint idegen nyelv oktatásának a metodikája régen kidolgozott. Az önálló ukrán állam kérdéshez való hozzáállását úgy jellemzi a szerző, hogy ugyanazt csinálják, amit a szovjetrendszerben bíráltak. „... a legtöbb kézzel fogható konfliktus az oktatási szférában érhető tetten, a türelmetlen nacionalizmust megelő, fiatal államiságát a nemzeti kisebbségektől alaptalanul féltő ukrán államon belül” – idézhetjük a szerzőt. Girics ukrán történész ezt így fogalmazza meg a szerző által idézettek szerint: „... *Ukrajna olyan, mint egy mononacionális ostromlott erőd, aki minden szomszédjával harcban áll, kivéve Fehéroroszországot.*” Érdekes manapság olvasni, hogy ezek a lépések „... szinte soha nem veszélyeztették a több mint 8 milliós orosz lakosság intézményeit.”

Az ezredfordulótól – az elemzett törvények, rendeletek, utasítások fényében – tovább erősödött az ukrán nacionalizmus, amit persze otthon mi is érezhetünk. 2010-től már csak ukrán nyelven lehet letenni az emelt szintű vizsgatesztet, osztálykönyvet csak államnyelven lehet vezetni. A nemzetiségi nyelvek fejlesztése lekerült a napirendről, míg az ukrán nyelv fejlesztéséről és használatáról jogszabályok szólnak. Egyértelműen megfigyelhető – állapítja meg a szerző – „... az elkésztett nacionalizmusát megelő államnemzet türelmetlensége a nem ukrán autochton lakossággal szemben.” Reméljük, ebben lesz változás.

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS

Két fő jellemzője van, ami gyökeresen eltér a magyarországitól. A *linearitás* (ami nálunk csak az 1989 után ismét megjelenő nyolcosztályos gimnáziumokra jellemző), valamint a *hazai és egyetemes történelem külön* tantárgyként és tankönyvhasználattal való kezelése. Ami az iskolai történelemtanítás ügyét illeti: a szerző kiinduló premisszája, hogy 1945-ig nem hozott újat a Szovjetunióban, az 1934-ben, a „nagy pedagógiai kísérlet” lezárultát követő rend szerint oktattak. Akkoriban visszaállították a Szovjetunió és a külszágok történetét, vagyis az egyetemes történetet. Jellemzően ezek a Szovjetunió fennállása végéig külön tantárgyat jelentettek. Hol csak szovjet történelem volt (pl. a 4. osztályban), hol csak egyetemes történelem (5–7. osztály), hol párhuzamos szovjet és egyetemes történelem (8–10. osztály). Párhuzamos, de nem szinkron! Mindez az 1936-os szovjet alkotmány születését követően (1937-től) kiegészült annak oktatásával is. Természetesen minden a társadalmi formációk marxi-lenini tanítására épült, de – teszi hozzá nagyon helyesen a szerző – annak sztálini vulgarizált formájában. Érdekes, hogy egyetemes történelemből a legújabb kort nem tanították. A nagy honvédő háború idején megjelenő aktualizálási igények így javarészt erőltetett, művi folyamattá váltak – írja a szerző. Témánk szempontjából a sztálini időszak mélypontját a „nagy vezér” 1950-ben megjelent tanulmányai (*A marxizmus a nyelvtudományban, A nyelvtudomány kérdéséhez, Válasz az elvtársaknak*) jelentették, melyeket a történelemoktatási folyóirat szerkesztősége – a PrepodavanyijeIsztorii v Skolje – tárgyunk tanítására alkalmazott. Benne – könyvünk szerzőjének interpretációja szerint – a történelmi materializmussal, az alap és felépítményre vonatkozó tanítással, és mindezek történelemtudományra vonatkoztatott alkalmazásával foglalkoztak a különböző történelmi korokban.

Sztálin halálát követően Jefimov, az ismert történész akadémikus vitaindítót írt a *Szovjetszkaja Pedagogika* hasábjain *A történelem szakmódszertan mint tudomány egynéhány problémája* címmel, melyre – többek között – Karcov reagált, meghatározva annak feladatát és tartalmát. Az ötvenes évek közepétől az iskolai történelemtanítás – bár az ideológiai tehertétel természetesen megmaradt – szakmai kérdéseket kezdett feszegetni. Ismét a szakfolyóirat jelentetett meg egy vezércikket, *Az SZKP XX. kongresszusa és az ideológiai munka feladata* címmel. Ennek nyomán olyan kérdések kerültek napirendre, illetve megválasztásra, mint például a gazdasági kérdések nagyobb súllyal történő oktatása, a néptömegek történelemformáló erejének hatékonyabb bemutatása, a jelenlenség, és ennek nyomán a XX. század egyetemes történetének tanítása a záró évfolyamon. 1959-ben az új történelemtanterv egy évfolyamra csökkentette az ókor tanítását, rögzítette a legújabb kori egyetemes történelem tanítását, valamint a jelenlenség jegyében bevezette *A Szovjetunió alkotmánya és a szovjet jogrend alapjai* nevű tárgyat a záró évfolyamon.

A hatvanas évek eleje a szakdidaktikai kutatások felélénkülésének az időszaka. Ezek hatását érezhettük annak idején Magyarországon is, persze kevésbé direkt módon, mint „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Máttyás „országslása” során. Akkoriban ugyanis jelszóvá vált, hogy meg kell alkotni a magyar Golubkovot, amely szovjet irodalomtanítási kézikönyv magyar változatának létrehozatalát jelentette. (Akárcsak Karcov a történelem-, Gorjacskin a fizika-, Bragyisz a matematikatanítást, Kairov miniszter mindenható pedagógiájáról nem is beszélve.)³ A hruscsovi időszak szakmailag termékeny vitái eredményeképpen a történelemmetodikai áramlatok képviselői jelentős szakdidaktikusokká váltak.

³ Bővebben: BAKONYI PÁL: Tantárgy-pedagógia, pedagógiai törekvések az OPI elődintézményeiben. Pedagógiai Szemle, 1988. 11. sz. 1050. l.

Közülük Dajri, Gora, Karcov, Lejbengrub, Korovkin, Sztrazsev, Vagin, Zaporozsec írásai hazánkban is hamar ismertté váltak⁴, sőt a Dajri–Korovkin által szerkesztett szovjet ún. „nagy metodika” rövidített magyar fordítása is megjelent,⁵ valamint önálló válogatás látott napvilágot magyarul szovjet tankönyvkutatók írásaiból is, nem minden tanulság nélkül.⁶

A hazánkban a hetvenes évek elején kibontakozó szaktantermi mozgalomnak is szovjet mintái voltak. Ott 1963-tól felülről, miniszteri rendelettel kezdték bevezetni, majd 1966-tól kísérletekkel igazolni a hatékonyságát. Nálunk a hetvenes évek elejétől terjedt el, inkább alulról jövő, de – egy ideig – felülről támogatott szintén mozgalomként.

Az önálló Ukrajna első évtizedeiben az iskolai történelem egyértelműen nemzetépítő elemként jelent meg. Míg az 1945 és 1991 közötti szovjet történelemtanításra „... az ideológia, a túlpolitizáltság, a nyílt és agresszív ateizmus ...”, no meg az „... orosz felsőbbrendűség ...” volt jellemző, addig ezt elhagyva, az önálló Ukrajnában a Szovjetunió történetét egy az egyben behelyettesítették Ukrajna történetével, az 1959-es szovjet oktatási reform által létrehozott tantárgyszerkezetben. A gond csak az, hogy míg a Szovjetunió csak a XX. század elején jött létre, és előtte orosz állam létezett, addig Ukrajna a XX. század végének „terméke”, és addig önálló államként nem létezett. A középkorban a Kijevi Rusz, az óorosz állam része volt, mely nemcsak az ukránoké, hanem az oroszoké és fehéroroszké is volt. A jelenlegi Ukrajna nagyobbik fele később a litván,

⁴ A történelemtanítás időszerű kérdései a Szovjetunióban (Válogatás a szovjet metodikai irodalomból). Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Szebenyi Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.

⁵ DAJRI, N. G. – KLOKOVA, G. V. – KOROVKIN, F. P. – POLTARAK, D. I. – RIVKIN, M. SZ. – ZAPOROZSEC, N. I.: *A történelemtanítás módszertana*. Szerkesztette: N. G. Dajri és F. P. Korovkin. A magyar változatot szerkesztette: Szebenyi Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

⁶ *Szovjet tankönyvelméleti tanulmányok*. Szerkesztette: Dürr Béla és D. D. Zujev. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

a lengyel, majd orosz állam része lett, majd részesült belőle az Osztrák-Magyar Monarchia is. Kárpátalja – a történelmi Magyarország integráns része, amelyet Trianonnal vesztettünk el – egyértelműen szovjet háborús szerzemény volt. A problémát így vázolja a szerző: „... az országtörténelem oktatása, akárcsak a Szovjetunióban, Ukrajnában is területtörténetté vált, ami valójában a történelmi földrajz egyik ága. Pontosabb lett volna, ha nép- vagy nemzet történet váltotta volna fel azt.” Jellemző az ebből keletkező torzításokra, hogy a Kijevi Rusz történetét elsősorban Ukrajna örökségének tartják, ami finoman szólva is történelemhamisítás.

Érdekes megoldások is születtek. Eleinte, 1991-ben úgy vélték – írja a szerző –, hogy nemcsak az ukrán nép történetét kell tudnia a tanulóknak, hanem a velük élőkét is, ami alkotóeleme a hazai történelemnek. Az egyetemes történelmet – ez érdekes adalék a Szovjetunió kötelékében eltelt évtizedek után – a bibliai korról és országokkal ajánlották kezdeni. Kiemelten javasolták azon országok és utódállamaik történetét kezelni, melyekkel kötelékben valaha is ukrán földek voltak (Oroszország, Litvánia, Lengyelország, Osztrák-Magyar Monarchia, Románia, Törökország), hiszen – mint mondták – a történelem egységes egész. Ukrajna történelme külön tárgy lett, de kisebb óraszámban, mint az egyetemes történelem. Az évtized közepétől párhuzamosan tanították az egyetemes történelmet és Ukrajna történetét, továbbra is külön tárgyként. Az ezredfordulót követően egy sajátos „nemzetépítő” tanterv született, ilyen témákkal: „A Rusz-Ukrajna fejedelemsége”, „A kozák Ukrajna”, „Ukrajna a XIX–XX. században”, „A mai Ukrajna”. Utóbbiakban az 1932–33-as, „holodomornak” nevezett ukrajnai éhínséggel. Az államalkotó nemzet történelmét immár a nemzetiségek történetével együtt kellett tanítani. Végezetül térjünk rá erre, a számunkra oly fontos témára.

OKTATÁS- ÉS ISKOLAÜGY A NEMZETISÉGI TERÜLETEKEN. A MAGYAROK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

A Szovjetunóban – mint köztudott – az orosz volt az államnyelv, amit soha nem így definiáltak, hanem mint a nemzetiségeket összekötő nyelvet. A tagköztársaságok nyelve képviselte a második vonalat, míg a nemzetiségek – így a kárpátaljai (orosz–ukrán szóhasználattal Kárpátontúli Ukrajna) magyarság – nyelve legfeljebb a harmadik vonalat képviselhette. A nemzetiségi iskolákkal és oktatással nagyon kevés dokumentum foglalkozott, mivel már Hruscsov idején, de a brezsnyevi érában különösen az új szovjet ember „létrehozása” volt a cél, aki természetesen oroszul (is) beszél. Pedig 1917 és 1953 között az oktatáspolitikai törvények, rendeletek, utasítások „nemzetiségi iskolákról” is szóltak, melyek helyett az 1950-es évek elejétől megjelent a „nem orosz tannyelvű iskola” fogalma. A hajdani Szovjetunióban gyakran értekeztek arról, hogy milyen sok nemzetiségnek ad otthont, ám közben többnyire bújtatott módon elérte, hogy statisztikailag kifejezhető módon csökkenjen a nemzetiségi nyelven tanulók száma, és ráadásul ezt pozitív eredményként könyvelték el.

Amíg a nacionalizmus elítélt fogalom volt a Szovjetunióban, persze a nagyorost kivéve, addig az ukrán államé meglehetősen agresszív, amely mint minden nacionalizmus „... minél hamarabb eltünteti a nyilvános diskurzusból a múltat illetően mindazon történelmi narratívákat, melyek láthatóan eltérnek az általa pártfogolt igazságtól. A kisebbségi narratívák vagy asszimilálódnak, vagy szegregálódnak, s szubkultúrává válnak”⁷ – idézi a szerző Gyáni Gábort.

Az új ukrán állam a nemzetiségi kisebbségekkel szemben 1996-ig folytatott lojális oktatás-

⁷ GYÁNI GÁBOR: Felejtés – nemzetállam-építés. In: Uő: Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 86.

politikát. Az alkotmány elfogadását követően szinte azonnal megkezdődött a nemzetiségi oktatási struktúrák visszaszorítása, és megkezdődtek az ukránba való beolvasztásának próbálkozásai – állapítja meg a szerző. A nemzetiségi iskolákban – az orosz kivételével – ún. polikulturális (multikulturális) oktatást szerették volna bevezetni, mely szerint a szaktárgyakat ukránul, és csak az ún. etnikai tárgyakat (anyanyelv, irodalom, néprajz, esetleg néptörténet) tanították volna anyanyelven. Aztán ebből csak az anyanyelv és irodalom maradt volna. Ahogy a Szovjetunióban az oroszosítás volt az oktatás jellemzője, úgy lett a jelenlegi Ukrajnában az ukránosítás a cél.

Talán érdemes megemlékezni arról, hogy a magyar történelem tanítása szempontjából a rendszerváltoztatás táján volt egy olyan kegyelmi pillanat, amikor az ELTE tanárai, a nemrégiben elhunyt Szabolcs Ottó vezetésével 1988-tól komoly segítséget nyújtottak kárpátaljai kollégáiknak, akik fő szervezője akkoriban a már azóta szintén eltávozott Popovics Vladimir volt. Hat alkalommal Beregszászban és egyszer Budapesten készítették fel a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák történelemtanárait, több kárpátaljai tanár posztgraduális továbbképzésen vett részt az ELTE-n. Akkori tanszéki kollégáim, Závodszy Géza és Salamon Konrád helyi kiadású magyar történelemtankönyveket készítettek az ukrániai magyar tannyelvű iskolák 8–10. osztályai számára.⁸ Az évtized közepére a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák

⁸ *A magyar nép története I. rész* (A kezdetektől 1790-ig). Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 8. osztálya számára. Felelős szerkesztő: ZÁVODSZKY GÉZA. Oszvita Tankönyvkiadó, Kijev–Ungvár, 1992.; ZÁVODSZKY GÉZA: *A magyar nép története II. rész (1790–1900)* Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9. osztálya számára. Oszvita Tankönyvkiadó, Kijev–Ungvár, 1993.; SALAMON KONRÁD: *A magyar nép története III. rész (1900–1990)* Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 10. osztálya számára. SzvitKiadó, Lviv, 1995.

teljes mértékben el voltak látva helyi kiadású, az ukrán Közoktatási Minisztérium által jóváhagyott kísérleti tankönyvekkel, melyeket 1997–1998-ban „véglegesítettek”. Sajnos közben – mint fentebb jeleztük – a koncepció változott. A 2004-ben megjelent ukrán *Nemzeti alaptanterv* társadalomtudományi tantárgycsoportjába már csak helytörténet került az Ukrajna története és az egyetemes történelem mellé, és a tízéves tanulók tankönyve a magyar ajkúak anyanyelvén a „*mi ukrán népünkéről*” és a „*mi ukrán hazánkról*” beszél, a magyar történelemtanár azért remélhetően nem.

A jelenlegi Ukrajnában nem csak az ukrán és orosz etnikumú oktatás rendelkezik teljes ciklusú anyanyelven történő általános képzéssel. (Az utóbbiak, mint a közelmúlt eseményei, fényesen bizonyítják, nem mondhatnánk, hogy méltányolták volna ezt a „gesztust”). Bár a választható órakeret terhére van lehetőség a nemzeti történelem tanítására, de ezt csak az anyanyelv vagy irodalom rovására lehet megvalósítani. Pedig – mint írja egy másik munkájában a szerző – a nemzeti történelem oktatása nemcsak az általános műveltség mentális megismeréséhez járul hozzá, hanem főként a felnövekvő nemzedék egészsége, teljes értékű etnikai és önazonossági képének kialakítását segíti elő. Ha biztosan tudjuk, hogy olyan nyelvi és kulturális közösség része vagyunk, amelynek egykori és jelenlegi tagjaira büszkék lehetünk, akkor nem alakul ki a „másodállampolgári” érzés, mellyel sok, a jelenlegi magyar állam határain kívül rekedt és élő nemzettársunk küszködik nap mint nap.⁹ Ha ennek a küzdelemnek olyan harcosai lesznek, mit ő, és olyan szakmai háttere, mint neki, akkor az eredmény sem maradhat el.

⁹ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: Töretlenül és (szinte) változatlanul. In: *Történelempedagógiai Füzetek* 25. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Budapest, 2007. 19.

KATONA ANDRÁS,

a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója,
a *Történelemtanítás* online folyóirat felelős szerkesztője, történész.